

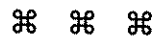
טללי-אורות ח (תשנ"ח-תשנ"ט)

יצחק רסלר

השפעת הטכנולוגיות החדשות על החשיבה

ראשי-פרקים

- א. השפעת השינויים הטכנולוגיים על העולם
- ב. השפעת ההתפתחות בפיזיקה על החשיבה
- ג. השפעת ההתפתחות הטכנולוגית על החברה
- ד. השפעת השינויים על החשיבה בישראל

"התופעות הפיזיקליות מלוות את האדם מרגע שנולד ומלבנות את חשיבתו מימי קדם. מחד גיסא התופעות הפועלות באופן ישיר על חושינו – האור, הקול, החום, המגע, הטעם והריח. מאידך גיסא תנועתם של עצמים – האבן הנזרקת והאבן הנופלת, תנועתנו אנו – הכובד. וכולן על רקע המקום: "פה ושם" – והזמן "אתמול ומחר".¹

במאמר זה אנסה להראות את השפעת הטכנולוגיות החדשות עלינו – על החשיבה הפילוסופית, תרבותית והחברתית. מאמר זה יחולק לשניים. חלקו הראשון המובא בגיליון זה של טללי אורות יציג גישת העולם הכללי למושגי ה"אגני", "זמן", "מקום" כפי שניתן לראותם בספרות הכללית. בחלק זה אספתי דעות וגישות של אנשי רוח, פילוסופים מדענים ואנשי חינוך המתייחסים למושגים אלה. אין כאן הבעת דעה אלא הצגת דעות של אחרים. בגיליון הבא של טללי אורות אציג אי"ה את דעת היהדות לנושאים אלה. אני מזמין את הקוראים להגיב על מאמר זה ולהציג את עמדתם האישית.

א. השפעת השינויים הטכנולוגיים על העולם

כאשר מדברים על שינויים טכנולוגיים שהשפיעו על עולמנו, ניתן לחלק אותם לשתי קטגוריות.²

1. טכנולוגיות חדשות שתרמו לרווחת האדם;
2. טכנולוגיות שבנוסף לתרומתן לרווחת האדם הובילו בצורה עקיפה לשינויים חברתיים – תרבותיים.

1 אונא, יששכר. (1986) **הפיזיקאים גזלו את האור מן המשוררים**, הרצאה בטקס חלוקת התעודות למוסמכי הפקולטה למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

2 עמית, אילן. (1986) **אדם מול מחשב - חשבון נפש, מעשה חושב**, כרך יג, גליון 3 סיוון תשמ"ו, עמ' 3-6.

הגלגל - בנוסף לתרומתו ביכולת התנועה הפיזית, העלה את המושג הגיאומטרי של המעגל. השעון - בצד תרומתו הטכנולוגית, מייצג את קצב הזמן המשתנה במושגי תרבות וחברה. משעה זמנית-יחסית הנשענת על שעון חול או שעון שמש, עברנו לשעה של שישים דקות. משעון המורה זמנים בהפרשים של חמש דקות (חמישה לעשר) לשעון דיגיטלי המתייחס לכל דקה ושניה (תשע חמישים ושלוש). שינויים אלה אינם מבטאים רק היגד באשר לשעה הנתונה אלא בעיקר יחס לזמן (מגישה בדואית, בה לשעות החולפות אין משמעות, לגישה שכל שניה יקרה.

המצאת השעון אפשרה לאדם ליצור מנגנונים שפעלו כאילו ביוזמתם למרות שהיו אלה פעולות מחזוריות בעלות אופי מכניסטי. כיוון שהמחזוריים היו ארוכים, נוצר רושם של יוזמה עצמית של המנגנון. השענים היו הראשונים שבנו ברבות שהתיימרו לחקות פעולות כמו כתיבה בנוצה. הרושם שנוצר בעקבות יצירות אלה היה שמערכות מכניות מחקות פעולות אנוש ויש להן יוזמות משל עצמן. התפתחות טכנולוגית זו נראתה כמצמצמת את הפער בין החי התבוני לבין הדומם המכני. דיקארט (בהשפעת השענים) במאה ה-17 טען שכל מערכת חיה הינה מנגנון מכני. מהשעון ותיבת הנגינה קצרה הדרך להמצאות כמו הרובוט והמחשב. שהם מנגנונים של קלט פלט הנשלטים ע"י תכנית הקבועה בהם ברגע נתון.

מתקופת המצאת השעון ובעיקר לאחר המהפכה התעשייתית, הכירו בני האדם בקיומן של מערכות שכל קלט יוצר בהן פלט אופייני, דטרמיניסטי (כמו וולטמטר בו מחברים בכניסה מתח והמחוג מצביע על מספר מתאים). וגם אקראי (כמו הרולטה). הכרה זו שימשה יסוד להשקפה שגם בני האדם הם מערכות מסוג זה. חשיבה זו שימשה יסוד בגישת הפסיכולוגיה הביהביוריסטית הטוענת שהמתודה המדעית לא מאפשרת הצצה בניבכי הנפש משום שהאינטרוספקציה אינה ניתנת לביצוע חוזר. ההתייחסות לנפש צריכה להיות כמו "קופסה שחורה" ממנה ניתן ללמוד על תגובותיה. כיצד היא מגיבה במצבים שונים - בחרדה, בלחץ, במשימות וכד'. הביהביוריסטים מניחים שניתן לשפר תפקוד האדם ע"י התניות נכונות בין גירוי לתגובה כשם שעשו בבעלי חיים.³

3 Thorndike, E. L. (1932) *Reward and Punishment in animal Learning* Coputer Psychology Monogram (8): (39); Thorndike, E. L. (1935) *The Psychology of Wants, Interests and Attitudes*, Appleton-Century-Crofts, New York; Skinner, B. F. (1938) *The*

אלן טיורינג, מתמטיקאי בריטי, המציא לפני עידן המחשב מודל תיאורטי המכונה על שמו "מכונת טיורינג". התנהגות מכונה זו נקבעת לא רק על ידי הקלט המופעל עליה, אלא גם על ידי מצבים פנימיים שבהם היא מצויה, ועל פי כללי המעבר בין מצבים אלה, שהם כעין חוקים פנימיים של המכונה. כאשר ניתן אותו קלט לשתי מכונות טיורינג הן יכולות להגיב בפלט שונה כי לכל מכונה חוקיות שונה של מערכת המצבים הפנימיים. בשפת המחשב היינו אומרים שמכונת טיורינג מושפעת לא רק מהקלט, אלא גם מהתכנית הקבועה בזיכרונה. על מנת להכיר מכונת טיורינג או מחשב לא מספיק לחקור את תגובותיהם לגירויים חיצוניים, אלא יש להכיר את האלגוריתמים שעל פיהם הם עוברים ממצב פנימי אחד למשנהו.

על רקע תפיסה זו ניתן להבין את המעבר שחל באמצע המאה מפסיכולוגיה ביהביוריסטית לפסיכולוגיה קוגניטיבית. הפסיכולוגיה הקוגניטיבית קובעת כי הכרחי ולגיטימי לחקור את התהליכים ההכרתיים של האדם. יש לחקור את האלגוריתמים על פיהם הוא מתייחס לסביבתו ולעצמו.⁴ המעבר לפסיכולוגיה זו נעשה במידה רבה בעקבות המפגש עם המחשב שאינו מכונת קלט-פלט במובן הקלאסי של המושג.⁵ אילו פעל המחשב בדומה לוולטמטר או הרולטה היה צריך לבנות מחשב לכל מטרה: להנהלת חשבונות, לעיבוד תמלילים, לגיליון אלקטרוני, ולבניית אתרים באינטרנט. כל הפעולות האלה מתבצעות ע"י אותו מחשב בעל מבנה פונקציונלי הנשלט על ידי תוכנות המאפשרות תגובות שונות לקלט שונה.

עמית טוען שתחום נוסף בו למחשב השפעה רבה על מחשבת דורנו הוא בהבחנה בין ייצוג למשמעות. הבחנה זו הייתה קיימת לפני עידן המחשב ומקורה בעצם כושר ההתבטאות האנושית. העובדה שעצם המכונה שולחן מבטא שולחן לא נובעת מהצליל של הביטוי "שולחן", אף לא מהצורה של המילה "שולחן",

Behavior of Organism: an Experimental Analysis, Englewood, Cliffs, Prentice-Hall, N. J.; Skinner, B. F. (1979) **The Shaping of Behaviorist**, Knopf, New York; Logan, F. A. & Farraro, D. P. (1978) **Systematic Analysis of Behavior: Basic Learning and Motivational Processes**, Hillsdale, N. J.: Erlbaum.

- 4 Piaget, J. (1932) **The Child's Conception of Physical Causality**, Harcourt, New York; Bruner, J. S. (1959) **The Process of Education**, Harvard University Press Mass; Anderson, J. R. & Bower, G. H. (1973) **Human Associative Memory**, V. H. Winston, Washington, d. C.; Bandura, A. (1977) **Social Learning Theory** Thorondike, E. L. , Engelwood-Cliffs: Prentice-Hall, N. J.

5 עמית אילן, (1986) **אדם מול מחשב - חשבון נפש, מעשה חשב**, כרך יג, גליון 3, סיוון תשמ"ו, עמ' 3-6.

אלא מההסכמה שבין הדוברים בשפה העברית לגבי משמעותה של המילה "שולחן". בשפה אחרת יבטאו עצם זה בצלילים ובצורה גראפית (אותיות) מוסכמים אחרים. מכאן, שיש נתק בין הייצוג והמשמעות המיוצגת. עד להופעת המחשב, נראתה יכולת מתן המשמעות כתכונה אנושית. מנגנון ההכרה האנושי מספק משמעות למערכת המייצגת. בעידן המחשב וגם עם גילוי הקוד הגנטי, השתנתה תפיסה זו.

הקוד הגנטי דומה במשמעותו למחשב. קוד זה המופיע ב-DNA או ב-RNA הנו שרירותי. הקוד מקבל משמעות רק בתוך המערכת התאית, וזאת באמצעות הריבוזומים המסנתזים מתוכו את חלבוני התא. מערכת זו פועלת על בסיס טרנספורמציה של קודים, ואין היא תלויה כלל במהות הכימית של הקוד עצמו. אפשר לתאר מערכת גנטית מושלמת אשר תסנתז אותם חלבונים עצמם באמצעות קוד שונה. היא תוכל אפילו להשתמש באותן אבני בנין בסיסיות באותם קודונים, אך תתאים לכל אחד מהם חומצה אמינית שונה מכפי שהדבר נעשה בתא הנוכחי. זו הסיבה שהשכפול הגנטי לעולם איננו זהה לחלוטין. המסקנה היא שיש הפרדה בין ייצוג למשמעות גם ברמת התא והפרדה זו איננה נתמכת בהכרה אנושית.

אותה מסקנה חלה גם על המחשב בו קיים מגוון שלם של טכנולוגיות זיכרון המאפשרות ייצוג של אותו מידע בצורות שונות. המחשב מסוגל לבצע בעצמו תרגום מצורת ייצוג אחת למשניה ללא תלות בין ייצוג ומשמעות.

ב. השפעת ההתפתחות בפיזיקה על החשיבה

ההתקדמות שחלה במאה העשרים בפיזיקה השפיעה גם על החשיבה ועל הפילוסופיה (קירש)⁶. את אחת הדוגמאות להשפעה זו ניתן לראות בדיון בשאלת הרצון החופשי וחופש הבחירה. שאלה זו מופיעה כבר במאה ה-12 אצל הרמב"ם שהאמין בבחירה חופשית ובאחריות מוסרית. בהלכות תשובה (פרק ה) הוא קובע: "רשות לכל אדם נתונה, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו. ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע, הרשות בידו". בהמשך הפרק דן הרמב"ם בסתירה לכאורה, שבין האמונה ברצון החופשי לבין האמונה בכוחו הבלתי מוגבל של הקב"ה. אחר כך דן הרמב"ם בשאלת ידיעת ה' אשר בה "הכל צפוי" מול הבחירה שלפיה "הרשות נתונה".

6 קירש יורם, (1992) האטום והרצון החופשי, פסיפס - מוסף מיוחד במלאת 20 שנה לאוניברסיטה הפתוחה.

התקדמות המדע במאות 18-19 יצרה גרסה חדשה של בעיית הרצון החופשי. חוקי הפיזיקה שהתגלו עד תחילת המאה העשרים היו חוקים דטרמיניסטיים, שניבאו בדיוקנות מה יקרה לגוף מסוים כאשר פועלים עליו כוחות מסוימים. מכאן נבעה גישה כוללת של דטרמניזם, שגרסה כי למצב נתון יכולה להיות תוצאה אחת בלבד. גישה זו טענה שאם ידועים כל נתוני המערכת, אפשר לקבוע את מצבה בכל רגע נתון.

מכאן מציע קירש ניסוח חדש לדילמה שהציע הרמב"ם: אם יהיה ברשותנו מחשב רב עוצמה בו נוין נתונים על מצבם של כל האטומים בעולם, יוכל מחשב זה לנבא את מצבו של העולם כולו בכל רגע נתון. אמנם קשה להניח שבאופן מעשי אכן ניתן לבנות מחשב כה משוכלל, ואף לא נוכל להזינו בכל הפרטים. אולם עצם הידיעה שהדבר ניתן לביצוע בפוטנציה אומר שהעמיד נקבע מראש. אם אכן כן, איך תיתכן בחירה חופשית?

אמנם ניתן לטעון כפי שטען דקארט שהאדם איננו רק מכלול של אטומים אלא יש בו גם נשמה הנמצאת מחוץ ליכולת החקירה המדעית ואיננה כפופה לחוקי הטבע. נשמה זו היא מקור הרצון החופשי. מדענים רבים שוללים תפיסה מסוג זה באשר אין הוא יכול להיות חלק לגיטימי מתמונת עולם פילוסופית-מדעית.

בתחילת שנות העשרים של המאה (בערך ב-1925) הושלם פיתוחה של תיאוריה פיזיקלית חדשה שתיארה בהצלחה את התחום האטומי, והיא כונתה "תורת הקוונטים". אחת המסקנות המפתיעות של תורה זו קובעת כי ברמה האטומית אי אפשר לנבא את המצב העתידי של מערכת על פי מצבה הנוכחי. על פי תורת הקוונטים ניתן לחשב את ההסתברות של כל מצב, אך לא ניתן לדעת מראש איזה מהמצבים אכן יתרחש.

ההתנגשות בין חופש הבחירה לבין חוקי הטבע נבעה מההנחה שחוקי הטבע הם דטרמיניסטיים. תורת הקוונטים שביטלה את הדטרמניזם בחוקי הטבע פתרה לכאורה את בעיית הרצון החופשי. הפילוסוף ווייטהד ניסח זאת בערך כך: אם לאדם יש יכולת בחירה משום שיש לו נשמה, אזי מכיוון שהאדם בנוי מאטומים, עלינו להסיק שגם לאטום יש "שמץ של נשמה".

רוברט פירסינג בספרו "ליילה"⁷ מציג זאת כדלהלן: בעבר, ההגיון קבע שאם בני האדם מורכבים אך ורק מאטומים, ואם אטומים פועלים לפי חוקים

7 פירסינג רוברט - מחבר "זן ואמנות אחזקת האופנוע".

דטרמיניסטים, כי אז, בני אדם חייבים לפעול לפי חוקים אלה. אבל ניתן להפעיל הגיון זה גם בכיוון הפוך – אם בני אדם הם בעלי אפשרות בחירה, ואם בני אדם מורכבים מאטומים, כי אז יוצא שגם אטומים צריכים להיות בעלי אפשרות בחירה.

פרופ' אבישי מרגליות⁸ מוסיף נדבך וטוען: השאלות שהשקפה אינדטרמיניסטית ויחסה לחופש ואחריות מוסרית מעלה, הן חמורות לא פחות משאלתו של קנט. שוו בנפשכם שאנו נמצאים בעולם שבו מידי פעם, כאשר מושיט אתה את ידך לשלום, זו קופצת לך "בקפיצה קוונטית" ללא סיבה כלשהי ללחיו של הזולת וגומרת שם בסטירת לחי מצלצלת. איך בדיוק הייתה עובדה זו מתיישבת עם עובדת היותך אחראית למעשיך, הוא עניין מוקשה לא פחות מאחריות בעולם דטרמיניסטי.

ג. השפעת ההתפתחות הטכנולוגית על החברה

על דעיכת החברה התעשייתית כתב טופלר⁹ בספרו "הלם העתיד". כיום משתמשים במונח "פוסט מודרני" על מנת לתאר מציאות שמעבר לעולם המודרני כפי שהכרנו. טופלר¹⁰ טוען שמהפכים חברתיים אינם מתחוללים ללא עימות. טופלר מתאר שינויים אלה כ"גלים" משום היותם דינמיים וכאשר הם מתנפצים זה על זה, הם משחררים זרמים נוגדים רבי עוצמה. כאשר גלי ההיסטוריה מתנגשים, טוען טופלר, מתנגשות תרבויות שלמות. במונח תרבות, כולל טופלר נושאים רבים ומגוונים - חיי משפחה, דת, תרבות רוחנית, ערכים, מוסר ותורת ההכרה, פוליטיקה, עסקים, מנהיגות, וטכנולוגיה טופלר מתאר את התהליך ההיסטרי בשלושה גלים:

הגל הראשון - גל הקשור לקרקע וסמלו המעדר. הלשון, הדת והאמונות היו תוצר של המהפכה החקלאית שדחקה את רגלי הנוודים. האנרגיה של גל זה הייתה עבודת השרירים של בני האדם ושל בעלי החיים. אופק חייו של האדם היה השבט והכפר. האדם מיעט בתנועה ובתקשורת. המשפחה הייתה מורחבת - פטריארכלית, כולם גרו יחד. לשבט ולמשפחה חשיבות גדולה יותר מחשיבותו של הפרט. מושגי הזמן היו מעגליים: יום רדף יום, שנה אחר שנה וחוזר חלילה.

8 מרגליות אבישי, (1992) *מחשבות*, דצמבר.

9 Toffler, A. & Toffler H. (1970) *Future Shock*, Bantam, New York.

10 Toffler, A. (1980) *The Third Wave*, Bantam, New York.

ממדי הזמן היו ימים, חודשים, עונות ושנים. אנשי גל זה חיים בשלום עם הטבע.

הגל השני - סמלו קו הייצור. מקורותיו שנויים במחלוקת. יש הרואים את שורשיו בתקופת הרנסנס ויש הטוענים שעד המאה ה-17 לא חל כל שינוי עד תחילת המדע הניוטוני. אז מופעל לראשונה מנוע הקיטור באון כלכלי, בתי חרושת ראשונים קמים והאיכרים עוברים לערים. רעיונות חדשים פורצים - זכויות האדם, האמנה החברתית של רוסו, חילוניות, הפרדת הדת (הכנסייה) מהמדינה, והרעיון החדשני הגורס שמנהיגים צריכים להיבחר על ידי העם ולא מכוח זכות האל. תמורות אלו יצרו מערכות של ייצור המוני, צריכה המונית, חינוך המוני, שהופעלו על ידי מוסדות בעלי התמחות כמו בתי ספר, תאגידים, ומפלגות פוליטיות. גם מבנה המשפחה משתנה ממשק בית גדול בעל צביון חקלאי בו דרים בני המשפחה ממספר דורות, לגרעין משפחתי קטן המאפיין את החברה התעשייתית. המאבק בין בעלי האדמות שעשו יד אחת עם הכנסייה כנגד הקבוצות התעשייתיות היה קשה ופעמים רבות עקוב מדם. התפשטות תרבות הגל השני ערערה את יציבות היחסים גם בין מדינות. התיעוש הוליד להתרחבות השווקים הלאומיים ולאידאולוגיה לאומנית שנלוותה אליהם. לאומנות היא האידאולוגיה של המדינה הלאומית, שהיא עצמה תוצר המהפכה התעשייתית. לפיכך, כאשר חברות הגל הראשון - החברות החקלאיות - ביקשו להתחיל או להשלים את תיעושן, הן תבעו לעצמן סממני לאומיות. מלחמות לאחזות לאומית שטפו מדינות רבות באירופה. מאזני כוחות הופרו ותרמו לגרימת המלחמות שקרעו את אירופה ושכנותיה לגזרים באמצע המאה ה-19 ובסופה. התיעוש הגובר יצר שווקים וצריכה של חומרי גלם זולים שחייבו את המעצמות הגדולות לצאת לכיבושים קולוניאליים. האנרגיה של הגל הזה הייתה דלקים פוסיליים כמו נפט פחם וגז. לקראת סוף התקופה החלו להשתמש גם באנרגיה גרעינית. כל סוגי האנרגיה הללו מוגבלים, מתכלים ומזהמים. התיעוש מתנגד לטבע, הורס ומזהם אותו. ציר הזמן בו נע גל זה התחיל בעבר, ונמשך לעתיד. ממדי הזמן הם של שעות ודקות, ולכן, חשוב היה לארגן את החברה וחשוב להגיע בזמן לעבודה. הארגון והמדינה הם החשובים ביותר - מעל לחשיבות המשפחה והפרט.

הגל השלישי - סמלו מחשב. שינויים רבים חלו בעת האחרונה. דברים שהיו בלתי נתפסים, בלתי מושגים או פסולים מבחינה חברתית בעבר ועוד. שינויים אלה מתבטאים בהשתלות לב, ובצלחות הפריסבי, עדשות מגע, וריחופים בחלל

ושחקי גיימ-בוי (game-boy), יהודים למען ישו, ופולחן "זכות האדם לדעת" (עד כדי גרימה להריגת הנסיכה דיינה), ניתוחי לייזר, ו-CNN קנאות לאיכות הסביבה ותורת הכאוס. שינויים אלה ודומיהם אינם יוצרים רק שינוי אלא מהפך. לא רק מהפך חברתי אלא ובעיקר מהפך שהביא לתרבות חדשה לחלוטין. בעולם המחולק לשלוש התרבויות - מספק הגל החקלאי את המשאבים החקלאיים והמינרליים; המגזר של הגל השני מציע עבודה זולה וייצור המוני; והמגזר החדש והמתרחב, הגל השלישי, המתבסס על דרכים חדשות ליצירת ידע ולניצולו הולך ותופס את הבכורה. אומות הגל השלישי מוכרות לעולם מידע חדשני, ניהול, תרבות, טכנולוגיה מתקדמת, תוכנה, חינוך, טיפול רפואי, שירותים פיננסיים ועוד.

כלכלת הגל השלישי מבוססת-מוח. ייצור המוני המאפיין את הגל התעשייתי נחשב מיושן, ובמקומו תופס מקום ייצור סדרות קצרות של מוצרים ייחודיים. תפוצת השירותים גדלה והולכת. משאב המפתח הוא המידע. חל מעבר ברור ל"אל המוניות" בתעשייה, בתקשורת, וגם במשפחה. הגרעין המשפחתי, שהיה מוסכמה חברתית מודרנית, הופך למיעוט. משפחות חד-הוריות, זוגות שנשאו מחדש, ומשפחות ללא ילדים ובודדים הולכים ומתרבים.

התרבות שהייתה בעלת ערכים היררכיים מוגדרים היטב, מפנה מקומה לתרבות בה הרעיונות, הדימויים, והסמלים מסתחררים במערבולת, והפרט בוחר לו את המרכיבים הייחודיים אותם ירכיב לקולאז' אישי משלו. אחידות הגל השני מתחלפת ברבגוניות הגל השלישי.

המערכת החדשה מורכבת ומצריכה יותר ויותר החלפת מידע בין היחידות המרכיבות אותה - חברות, סוכנויות ממשלתיות, בתי חולים, בתי ספר, אגודות ומוסדות. נוצר צורך בלתי נדלה למחשבים ותקשורת לגוניה. בנוסף לטלפונים ופקסימיליות בטלקומוניקציה, משתמשים באינטרנט - מערכת התקשורת הממוחשבת הפתוחה, ובאינטרנט - מערכת התקשורת הממוחשבת הסגורה. קצב השינויים הטכנולוגיים מואץ. כלכלות הגל השלישי פועלות במהירות כה גבוהה עד כדי קושי רב של הספקים הקדם מודרניים לעמוד בדרישות. כיוון שהמידע מחליף יותר ויותר את מקומם של חומרי הגלם, ושל עבודת כפיים ומשאבים אחרים, התלות של ארצות הגל השלישי בשותפים מהגל הראשון והשני קטנה והולכת.

טופלר טוען בעקבות תיאוריה זו, שרבים בעולם ההיי-טק מתקשים להבין את מניעיהם של הלאומנים הקיצוניים. הפטריוטיות המנופחת שלהם נראית לרבים מגוחכת. לעומתם, הלאומנים אינם מסוגלים להבין כיצד מתירות מספר ארצות לאחרים לפגוע בעצמאותן המקודשת. "הגלובליזציה" של העסקים והפיננסים הדרושה לקידום כלכלת הגל השלישי, פוגעת ב"ריבונות" הלאומית, היקרה כל כך ללב הלאומנים. לכן, ממשיך טופלר וטוען, אנו מוצאים שמשוררים ואינטלקטואלים בעלי תפיסות הקשורות לחברת הגל השני כותבים המנונים לאומיים, ואילו משוררים ואינטלקטואלים של הגל השלישי שרים שירי תהילה על עולם "חסר גבולות".¹¹

ד. השפעת השינויים על החשיבה בישראל

את התמורה בתפיסות העולם בין שתי התרבות ניתן לראות בישראל בשני השירים הבאים:

אמיר גלבוץ בראשית שנות החמישים כותב:

פתאום קם אדם בבוקר

ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת

ולכל הנפגש בדרכו קורא הוא שלום...

האדם הבודד מרגיש שהוא חלק מהעם והוא מקבל זאת בשמחה ובאמירת

שלום לכל מי שניקרה בדרכו ללא אבחנה מי הוא ומהיכן בא.

שלום חנוך, לקראת סוף שנות התשעים כותב:

אל תקרא לי עם

אדם נשאר אדם

המסר בשיר זה כפול - המסר האחד הוא שכל אדם לעצמו, והשני הוא שאין

דבר המאחד בין חלקי העם השונים, בעיקר בין דתיים וחילוניים "שמור אותי

האל מפני האמונה" מבקש שלום חנוך.

אורי צבי גרינברג בספר הקיטרוג והאמונה ב"נאום אל העם" כותב:

אני שותת דם עוד מכל פצעי תרפ"ט

אני נושא בי גוויות הרוגי הרקבים

שכל מנהיגך שכחו כחיה השוכחת הכל.

אני כווי בבשרי מקלון השם פלשתינה

11 טופלר, אי (1994) מלחמה ואנטי מלחמה, ספריית מעריב, עמ' 39.

וקלון מחוזה הכניעה של שבט עברי בפלשתינה הקטנה
 יהודה עמיחי משיב לגרינברג בשיר: תשובה לאצי"ג
 כינורות הם חמים בימי שלום
 גבינה ותפוזים מאכילות אמהות את בניהן
 לא כדי שימותו למען אבנים.
 גבורת סוסים טובה לסוסים, לא לבני אדם.
 דם הוא חם בגוף החי דם שפוך יתקרר.
 גופים הם חמים מכל אבני קברים ומצבות
 אבן היא קרה. אמן.

מול גישתו של נאצר אלנשאשיבי (משורר פלשתינאי בלבנון)¹² הכותב לבנו:

בכל שנה אומר לבני הרך,
 ... נחזור אל ארצנו...
 נשיל נעלינו מעל רגלינו למען נחוש בקדושת העפר שמתחתנו,
 ... נהלך עד שנגיע לעצי התפוז,
 נמשש החול והמים,
 נישק לזרע ולפרי...
 נחונן קבר ראשון של חלל מלחמת הקודש...
 כל גרגיר חול מלמדנו על חיינו...
 רחובות ירושלים, ירושלים שלי היקרה "..."

מוצאים אנו בשנות התשעים: "התפוז העברי, בדיוק כמו השומר העברי על סוסתו האצילה, הוא מיתוס גנוב; זן השמוטי אינו אלא גלגול משופר של התפוז שגידלו ערביי פלסטינה, שכינו אותו 'בלאדי' והעלו אותו כבר ב- 1856 על שולחנה של מלכת אנגליה"¹³.

ובאשר לירושלים, מוצאים אנו בתקופת הגל השלישי גישה המיוצגת בין השאר על ידי אבישי מרגלית:¹⁴ "בימים שלאחר מלחמת ששת הימים, כשאימצנו את דת השטחים ונהפכנו לעובדי אבנים (הכותל) וכוכבים (דיין), התנגן בין שאר השירים המעצבנים... 'יש אנשים עם לב של אבן, יש אבנים עם לב אדם'... בשם 'ההסכמה הלאומית' על ירושלים 'בירת ישראל לנצח נצחים' (המירכאות הן במקור) מתנהלת בירושלים מדיניות כוחנית, ... האדום בירושלים היא התוכנית

12 נשאשיבי, נאצר (1967) **כרטיס חזרה**, בירות, עמי 205.

13 בתוך מאמר "ערפאת הנורמלי היחידי", ידיעות אחרונות 24.12.93.

14 מרגלית, אבישי (1994) **לב של אבן**, מעריב, 26.12.94.

לחבר את ירושלים ברצף יישובי למעלה האדומים... יש לגייס את אוהבי ירושלים שאינם אנסי ירושלים, למאבק ציבורי על קיום בכבוד לשני העמים בעיר...".

בתחום הפוליטי בולט המעבר החשיבתי מחברת הגל השני לשלישי בצורה חדה יותר. אם בשנותיה הראשונות של המדינה התבטאו כ"לאומיים", הרי האינטלקטואלים משנות התשעים מתקנים זאת בחדות.

בוויכוח על החלוקה ב- 1947 טוען ברל כצנלסון: "תנועה שנדרשת לוותר על זכויות מזכויותיה... ואם חושיה בריאים - תכאב את הוויתורים...". יצחק טבנקין¹⁵ טוען: "שלמות הארץ היא עובדה! וכל המנסה להתעלם מעובדה זו טועה... ארץ ישראל מהרי הלבנון ועד סיני מהים עד המדבר, היא שלמות גיאוגרפית-היסטורית... קשר היסטורי חי זה הוא 'טבעה' של האומה הזאת...". חבר הכנסת דב בר-ניר **ממפ"ם** מגיב על הסכם שביתת הנשק עם ירדן ב- 1949:¹⁶ "אנו כופרים בהסכם זה... הוא בא למעשה להשלים עם סיפוח חלקים נרחבים של ארץ ישראל למדינה זרה... ואיזה חלקים? - החלקים החיוניים ביותר, החלקים הקובעים את גורל הארץ, את שלמותה, את גורלה של ירושלים." אחריו התריס יצחק בן אהרון **מראשי תנועת העבודה**:¹⁷ "אני משוכנע שאילו הדמוקרטיה הישראלית... הכנסת הזאת על כל הכוחות הפועלים בה - היתה שותפה בליבוון השאלות, לא היינו צועדים את הצעד הפאטלי הזה לחלוקתה של ארץ ישראל...". שמעון פרס¹⁸ כותב: "אני משוכנע שיש סיכויים ניכרים להצליח בהמשך מלחמתנו בטרור ובאש"ף, יש טעם ותועלת בגילויי הגברה והתושייה במלחמה זו". ובהמשך (עמ' 255) ביחס להקמת מדינה פלסטינית הוא כותב: "אבל העדר מרחב טריטוריאלי מינימלי מעמיד מדינה במצב של אי הרתעה מוחלטת, ... הבעיה העיקרית איננה הסכם על פירוז, אלא, קיומו של הסכם שכזה, הלכה למעשה. מספר ההסכמים שהפרו הערבים אינו נופל ממספר ההסכמים שקיימו."

התמורות בשנות התשעים מראות את השוני.

15 טבנקין, יצחק, ראיון מערכת "ידיעות אחרונות", ינואר 1969.

16 דברי הכנסת, כרך 1, עמ' 290.

17 שם, עמ' 292.

18 פרס, שמעון, **כעת מחר**, עמ' 82.

שולמית הראבן¹⁹ כותבת: "לא רק האדמה וההגנה איבדו חלק גדול ממשמעותן החיונית. המעבר מצבירת קרקע לצבירת ידע הביא עימו תמורה גדולה עוד יותר בהלך הרוח שלנו... היום אין האדם הצעיר תלוי עוד באביו ובסבו בכל הנוגע לידע ולעיצוב דעה אינטלקטואלית, לא רק הפטריארך המקומי, אלא גם האל המקומי שייך מאוד לחברה החקלאית... כמעט בלי שחשנו בכך, איבדה כל תפיסת הגבולות הלאומיים שלנו מחשיבותה... הגישה לחופש המידע, אפשרה לנו גם לתת משמעות חדשה לגמרי למושגי מלחמה הצודקת והבלתי צודקת, בעבר פרושה היה מלחמת התקפה מול מלחמת הגנה אבל הנתונים מעולם לא היו נחלת הציבור. היום, ההבדלה בין מלחמה צודקת ובלתי צודקת או בלתי מוצדקת, נעשית על ידי היחיד, בתקופה שבה גישות פטריארכליות, הירארכיות ופטרוניות איבדו מחשיבותן, הניהול ושיתוף הפעולה גוברים על המלחמה... החברה היוצרת רשתות יבשתיות או עולמיות - היא חברת השלום.

... החיים המודרניים הביאו עימם גם את ההכרה בלגיטימיות של החוזה... יתכן שעם שקיעתה של התברה הפטריארכלית, שחררנו את עצמנו גם מעריצות העבר, ואיננו חייבים להעדיף את העבר על פני החוזה... אנחנו חשופים; הכאן ועכשיו חשוב; אין לנו עוד צורך לציית ציות עיוור לעליונות העבר. אין לנו חובה גם לקבל את גזירת המקום; השכנים האמיתיים שלנו הם אנשים שאיתם אנו מדברים בטלפון, יותר מאשר מעבר לכביש. במילים אחרות, הברירה בידינו שלא להיות מוגבלים על-ידי עריצות הזמן או המקום.

... אדם שמרני ישתמש במונחים 'לאומי' ו'פטריוטי' יותר מאדם מודרני. זה האחרון ישתמש במילים כגון: 'סביבת' 'יחסי גומלין' ו'דו-שיח'... שום ליברל המכבד את עצמו לא ישתמש בחופשיות במילים 'אויב' 'לחסל' או 'לנקום' - מילים שפונדמנטליסט מצוי אינו יכול בלעדיתן."

למילון זה ניתן להוסיף את הגישה:²⁰ "מדינת ישראל תהיה למדינה של אזרחיה, נאורה, מפרנסת את יושביה, פתוחה, גבולותיה רק קו על המפה. ישראלים ממוצא יהודי יתמוגו בערבים, ערבים יתמוגו בהם. אלה וגם אלה בני הארץ... שיושביה אינם חיים למען העבר ולא למען העתיד, כי אם למען החיים עצמם."

19 הראבן, שולמית (1987) **אוצר מילים של השלום**, בתוך: פסטרנק, ר' וצדקיהו, ש' (עורכים), **עידן חדש או**

אבן דרך. הוצאת איאב, בשיתוף המכון הארצי לחינוך לדמוקרטיה במכללת לוינסקי.

20 בתוך מאמר "ערפאת הנורמלי היחידי", ידיעות אחרונות 24.12.93.

בתחום הדת, בצד תחושה של אובדן ערכי דת היסטוריים כפי שמבטאת זאת דליה רביקוביץ: ²¹ "למעשה התרבות החילונית שלנו בארץ היא תרבות האין, ואתה יכול לקרוא זאת הן בעברית והן באנגלית. או שאתה מחקה את השכן או שאתה נשאר בריק אחד גדול... היו פה כמה ניסיונות לגבש תרבות חילונית ולקדם ערכים של שוויוניות, אהבת אדם וסתם אהבה לארץ או ליקום. מה שיצא מאותן אידיאולוגיות... דומה מאד לקריסה..."

ומולה אנו מוצאים כתב עת הנקרא "יהדות חופשית" בעריכת יעקב מלכין ובחסות תחיליה - תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית. עיתון זה מוקדש לדברי עורכו ל:

1. מאבק נגד גילויי הכפייה הדתית בישראל.
  2. לבירור וגיבוש הצעות ותוכניות של יהודים חילוניים המחפשים דרכם ביהדות - בחינוך, בחג האישי והלאומי, בחיי התרבות והחברה.
- עיון בכתב עת זה מגלה מאמרים כמו "על התרבות העברית החדשה - תשתית בזהות היהודית החילונית" של יאיר צבן, תשובות של חיים סלע לשבע שאלות בנושאי אמונה ועיקרן: אין צורך באמונה. ומאיך מאמרים העוסקים ברצון להעלות את החילונית לדרגת דת תוך הצעה לבנות "בית כנסת חילוני", "מכללה לרבנים חילוניים" "בר מצווה חילונית".

במערכת החינוך פרץ ההבדל בין התפיסות השונות בחברות הגל השני והשלישי בעוצמה רבה בעקבות מקרי מוות בטיולים שנתיים. במוסף הארץ²² מביאה איריס מילנר גישות שונות לטיולים בארץ. מיכאל גרינצוויג המייצג את הוועדה הפדגוגית בוועדת הטיולים הארצית טוען שאם רוצים שתלמיד יידע מה זה נחל במדבר יהודה, מוכרחים לקחת אותו לשם. גישה זו ניזונה מ"אידיאולוגיה של כיבוש הארץ" כפי שמציגה זאת אורית בן-דוד שבהיותה דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטה תל-אביב כתבה מחקר על טיולי החברה להגנת הטבע. "הביטוי 'עלינו על ההר' - כבשנו אותו הוא חלק מהטרמינולוגיה השגורה של מטיילים... ההליכה היא בחלקה ממש אובססיבית... הטיול עצמו הוא סוג של טקס... המשמעות של הטקס במקרה זה היא כיבוש." מילנר מציינת: "תיאורה מתאים לעקרונות האתוס הציוני, שבמרכזו עומד היהודי החדש". המחקר של בן-דוד על טיולי נוער מצביע על מידת הבעייתיות של הטיול במסגרת לימודי ארץ ישראל. "המדריכה מבקשת

21 רביקוביץ, דליה (1995) אין תרבות חילונית בארץ הזאת, גלובס, דצמבר 1995.

22 מילנר, איריס (1994) איזה כף, כמעט נהרגנו, מוסף "הארץ" 29.4.94.

מהתלמידים לטעום עלה מלוח, ... רוב התלמידים לא משתפים פעולה." קיים נתק בין המדריכים המנסים להעביר מסרים הגורמים לזלזול בעיני התלמידים. ועל זה אומרת ד"ר נווה: "טיפוח האתוס הוא צורך קיומי של ממסד ולא של הפרט. לכן, כשמדובר בהסתכנות, הפרט, כלומר ההורים צריכים להתנגד... הקשר הגופני הזה עם האדמה גובל בפורנוגרפיה. חוברים לאדמה ובוועלים אותה." ד"ר בן-עמוס מוסיף: "באירופה מחנכים היום לתודעה לאומית בשיטות אחרות לגמרי. הדגש הוא על חינוך לאזרחות, לא לפטריוטיזם. מלמדים את מבנה המדינה ומוסדות השלטון לימוד עיוני בעיקר, לא חווייתי... מבחינת החינוך לאתוס אהבת המולדת אנחנו נמצאים במקום שבו מדינות אירופה היו לפני מלחמת העולם הראשונה... החינוך לא משקף סיטואציה, הוא מעצב אותה. אם אנחנו כל הזמן מדגישים שאנחנו במצב בלתי פוסק של מלחמה, יהיה הרבה יותר קשה לשכנע את הדור הבא שאפשר להימצא עם הערבים גם במצב של שלום."

הוויכוח במערכת החינוך על הצורך לצאת לטיולים מתייחס בעיקר לקשר הפיזי הנוצר בין האדם לאדמתו. קשר זה בעולם החדש מיותר וחסר משמעות ולכן ההתנגדות לפעילות זו.

אסיים סקירה זו בדבריו של ח"כ יוסי שריד שאמר באחת מתכניות הרדיו (חמש אחר החדשות): "ההבדל ביני לבין ילד קטן הוא בכך – לי יש עבר ארוך ועתיד קצר. לילד הקטן יש עבר קצר ועתיד ארוך."

משמעות דברים אלה היא: ההיסטוריה של האדם המודרני מתחילה בלידתו ומסתיימת במוותו. לעבר ולעתיד אין כל משמעות מחייבת. כשם שלמקום, קרי, תבלי ארץ (מולדת), אין כל ערך לכשעצמם. לכן בויכוח על חברון טען חבר הכנסת חיים רמון מעל דוכן הנואמים: "אתם נלחמים על קברים – קברי אבות ואנו נלחמים על גורל ילדינו".

ה"אני" הוא אינדיבידואל העומד בפני עצמו ומבטל את הכלל.

ה"זמן" הוא עכשיו.

ה"מקום" הוא כאן.

מה אומרת על גישה זו היהדות?